

РИНОК ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

РЕГУЛЮВАННЯ РИЗИКОВОСТІ КРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ: МІКРОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Ігор ГУЦАЛ

Микола ФАСТОВЕЦЬ

Розкрито теоретичні засади ризиковості кредитування малого бізнесу та регулювання кредитного ризику. Визначено основні напрями оптимізації ризиковості кредитування суб'єктів малого бізнесу на мікрорівні. Запропоновано методичні підходи до регулювання кредитного ризику щодо окремої позики та кредитного портфеля банку загалом.

The author considers theoretical foundation of small business crediting riskiness and crediting risk regulation. The main trends of small business crediting riskiness optimization on the microlevel are determined. The work contains proposals for crediting risk regulation methods concerning separate loan and bank crediting portfolio on the whole.

Багаторічний світовий досвід господарювання свідчить про те, що для ринкової економіки характерне існування і взаємодія багатьох великих, середніх та малих підприємств. Всебічне проникнення малого підприємництва в економічну систему є необхідною передумовою переходу економіки на ринкові відносини, ефективної реструктуризації виробництва, розв'язання проблем зайнятості, підвищення рівня життя населення. Без розвитку малого підприємництва неможливе формування середнього класу, який є надійним фундаментом демократичного суспільства. Мале підприємництво має найнижчі інвестиційні потреби та харак-

теризується найшвидшим обігом капіталу. Світовий досвід свідчить, що воно забезпечує більшу ефективність капіталовкладень і за обсягами коштів, і за термінами віддачі. В Україні спостерігається тенденція стійкого приросту кількості суб'єктів малого бізнесу (СМБ), що дає підстави переконливо стверджувати про переростання даних підприємств у міцний сегмент ринкової економіки. Цьому сприяють регуляторна політика держави та запровадження єдиного податку, створення недержавних структур, що спеціалізуються на сприянні розвитку підприємництва, діяльність міжнародних фондів і організацій щодо

розвитку українського підприємництва та ріст доходів населення. Рівень розвитку малого підприємництва впливає на створення позитивного іміджу України, забезпечення ефективності ринкової економіки з метою її інтеграції в європейську та світову економічні системи. Однак, сьогодні гостро стоїть проблема фінансової та кредитної підтримки малих підприємств, яка належить до першочергових чинників, що гальмують розвиток малого бізнесу в Україні.

Вибір предметом дослідження проблеми ризиковості кредитування малого бізнесу зумовлений, перш за все, відсутністю чітких позицій і недостатньою підготовкою вітчизняних банків до діяльності щодо регулювання ризиків на даному сегменті кредитного ринку.

Просування вітчизняної економіки шляхом ринкових перетворень передбачає її розвиток в руслі загальносвітових тенденцій. Сьогодні для банків України, які вийшли на певний рівень розвитку банківських технологій загалом і кредитних технологій зокрема, як ніколи актуально запозичення зарубіжного і передового вітчизняного досвіду для застосування його в своїй повсякденній практиці, що стає необхідною умовою виживання у конкурентній боротьбі.

З огляду на вищевикладене, дослідження проблем регулювання ризиковості кредитування малого бізнесу на рівні банків набуває першочергової необхідності.

Питання організації, створення, функціонування, а також визначення напрямків та механізмів фінансової і кредитної підтримки малих підприємств знайшли своє висвітлення в наукових працях вітчизняних (П. Ю. Буряка, З. С. Варналія, М. М. Долішньої, О. В. Кужель, О. Є. Мазура), а також російських вчених (А. О. Блінова, А. І. Муравйова, А. М. Ігнат'єва, А. Б. Крутіка). Серед зарубіжних досліджень з проблем кредитного ризику варто відзначити роботи Д. Ф. Бабеля, Е. Дж. Долана, П. Ф. Друкера, П. С. Роуза, Дж. Ф. Сін-

кі. Намагання вивчити кредитний ризик банку з позиції кількісних і якісних оцінок, а також можливості його регулювання відстежуються в працях російських вчених Г. С. Панової, В. Т. Севрук, О. Е. Семенової, Н. Е. Соколінської.

Особлива увага до даної проблеми зумовлена тим, що вона практично не досліджувалася в період функціонування монобанківської системи. У вітчизняній економічній літературі проблемою банківських ризиків почали займатися на початку 1990-х років, на етапі формування дворівневої банківської системи України.

Значний вклад в розробку окремих складових даної проблематики внесли ряд вітчизняних вчених: І. В. Бушуєва, В. К. Галіцин, В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко, О. В. Пернарівський та ін.

У сучасній літературі детально вивчені теоретичні основи регулювання банківських ризиків, методи управління ними. Проте в Україні недостатньо формалізований механізм їх реалізації на практиці стосовно діяльності вітчизняних банків при кредитуванні ними малого бізнесу.

Малий бізнес – це сфера підвищеного ризику. З огляду на високу ризиковість кредитування суб'єктів малого бізнесу природним є намагання знизити кредитний ризик. Однак, воно виправдане лише певною мірою, адже зменшення ризику призводить, у свою чергу, й до зниження дохідності кредитної операції. Прикладом є надання кредиту позичальнику за мінімальною відсотковою ставкою при забезпеченні вимоги найвищого кредитного рейтингу. Або, наприклад, одним із методів мінімізації кредитного ризику є застава, яка, звісно, зменшує кредитний ризик, однак одночасно виникають витрати щодо контролю за станом цієї застави, її зберіганням та юридичним обслуговуванням, що, зрештою, призводить до зниження дохідності кредитної операції.

Забезпечення мінімального обсягу витрат є метою банку при здійсненні ним

кредитування суб'єктів малого бізнесу, яка досягається шляхом удосконалення методів індивідуальної роботи кредитних спеціалістів з клієнтами на кожному етапі кредитного процесу. З іншого боку, ймовірні ситуації, коли банк погоджується приймати підвищений ризик, якщо очікувана дохідність достатня для його компенсації.

Тому, вирішуючи питання надання позички малому підприємству або фізичній особі – суб'єкту підприємницької діяльності, доцільно визначити оптимальний рівень кредитного ризику, який буде прийнятний для банку і, водночас, дасть змогу отримати достатній дохід від кредитної операції.

Висновок із наведеної аргументації полягає у тому, що рішення щодо доцільності кредитування має базуватися на результатах аналізу співвідношення очікуваного доходу та кредитного ризику. Такий підхід дає змогу банку обрати найоптимальніший напрям вкладення коштів.

Дохідність кредитної операції розраховується з урахуванням кредитної ставки, обсягу кредиту та строку кредитування. Дохідність кредитного портфеля банку залежить від низки економічних чинників, таких як ринкова відсоткова ставка, обсяг і структура кредитного портфеля банку, умови конкуренції на кредитному ринку тощо. Відсотковим показником, оскільки через рівень ставки опосередковано враховуються й такі чинники як тривалість користування кредитом, ступінь ризику, забезпеченість позички тощо.

Процес регулювання кредитного ризику з метою його оптимізації при кредитуванні суб'єктів малого бізнесу є досить складним. Тому, на нашу думку, необхідно визначити особливості оцінки ризику кредитування малих підприємств, що в подальшому призведе до розробки стратегії регулювання та знаходження

оптимального рівня ризику при кредитуванні суб'єктів малого бізнесу. По-перше, процедура оцінки кредитного ризику є суб'єктивнішою порівняно з іншими банківськими ризиками. Саме при визначенні кредитного ризику існує можливість орієнтування на власну думку, оскільки рівень кредитного ризику індивідуальний для кожного конкретного позичальника. Елементи суб'єктивізму містить також оцінка фінансового стану та моральних якостей позичальника, що здійснюється кредитором. Наведена особливість проявляється саме при кредитуванні малого бізнесу, так як основним принципом технології кредитування суб'єктів малого бізнесу є досконалий аналіз діяльності клієнта та його реального фінансового стану, а також врахування індивідуальних якостей позичальника з метою чіткого встановлення здатності останнього погашати кредит відповідно до встановленого графіку.

З теоретичної точки зору, для регулювання та знаходження оптимального рівня ризику кредитування суб'єктів малого бізнесу необхідно застосовувати спеціально розроблену методичку його оцінки, яка враховувала б специфіку діяльності конкретного клієнта.

З огляду на вищесказане, проблема регулювання та оптимізації кредитного ризику суб'єктів малого бізнесу здебільшого зводиться до розроблення адекватної методики оцінювання якості конкретної позики. Така методика може бути уніфікована лише певною мірою, адже кожен банк має власну клієнтуру, свій сегмент ринку, конкретні можливості тощо. Методика аналізу якості кредиту має максимально врахувати ці особливості, втілювати диференційований підхід до оцінки кредитного ризику. Очевидно, що показники, за якими оцінюється діяльність одних позичальників, можуть бути зовсім неприйнятними для інших. Проте мінімальний рівень

уніфікації методики оцінки кредитного ризику при кредитуванні суб'єктів малого бізнесу необхідний, адже це допоможе банкам розробити власну систему підтримки управлінських рішень з надання позичок малому бізнесу та забезпечить заданий рівень якості кредитного портфеля. Така методика передбачає формалізацію процедур кредитного аналізу та процедур прийняття рішення щодо надання кредиту.

Важливе значення для оптимізації кредитного ризику після надання кредиту має побудова ефективної системи моніторингу динаміки кредитних ризиків. Правильне супроводження наданого кредиту є однією з найважливіших складових кредитної діяльності. Існує багато випадків, коли кредит стає проблемним тільки через недостатню увагу до змін, які відбуваються в позичальника в процесі реалізації кредиту. Тому в кредитній політиці банку питання виявлення проблемних кредитів і організації роботи з ними повинні бути відображені якомога докладніше. Виявивши неблагополучні факти й тенденції, кредитний експерт повинен негайно повідомити про це вищому керівництву. Одне з найважливіших питань, на які слід звертати увагу в процесі моніторингу кредиту – це стан збуту продукції (робіт, послуг), одержання підприємством достатньої виручки від її реалізації. Специфіка, порівняно з великими підприємствами, проявляється у вузькій спеціалізації, яка притаманна малому бізнесу. Проблеми з реалізацією одного виду продукції, що виготовляється малою фірмою, відразу призводять до серйозних фінансових труднощів, в той час як для великого підприємства з великою номенклатурою продукції, що випускається, проблеми із збутом одного з її найменувань не такі суттєві.

Слід відзначити, що проблеми зі збутом у новоствореного підприємства і в того, яке функціонує тривалий період часу,

швидше за все, будуть мати різну природу. Нові підприємства часто створюються для виробництв нового товару (послуг) або для заповнення виявленої на ринку ніші попиту. У цьому зв'язку, для таких підприємств типовою (і найсерйознішою) проблемою є неприйняття ринком нового товару (послуги) або дуже повільне його просування на ринок. Як правило, це призводить до виникнення фінансової кризи і підвищення ймовірності банкрутства.

Діюче підприємство може відчувати труднощі зі збутом через те, що його товар (послуга) став з певних причин незадовольняти існуючий попит (зниження якості товару, вплив конкурентів, зменшення купівельної спроможності споживачів тощо).

За умови виявлення проблемного кредиту він повинен знаходитися під постійним контролем. За кожним таким кредитом має бути вироблена і затверджена програма дій. Вона може бути багатоваріантною, але, частіше всього, зводиться до таких заходів банку:

- постійний контроль за фінансовими потоками позичальника;
- переговори з позичальником і зміна умов кредиту;
- формування спеціального резерву;
- реалізація забезпечення.

Окремим завданням супроводження кредитів є контроль за станом кредитного портфеля загалом і за рівнем кредитного ризику портфеля, зокрема, який повинен здійснюватися на регулярній основі. Це завдання вирішується менеджерами низової і середньої ланок, а результати повідомляються вищому керівництву для формування "картини" в цілому по банку, прийняття оперативних рішень і для внесення змін в кредитну політику.

Загалом, все викладене вище стосувалося регулювання кредитного ризику щодо конкретної кредитної угоди. В аспекті управління портфельним кредитним ризиком стосовно кредитів наданих суб'єктам малого бізнесу, на нашу

думку, заслуговують особливої уваги методи створення резервів та диверсифікації кредитного портфеля.

Порядок формування спеціальних резервів за кредитами та позабалансовими зобов'язаннями і гарантіями банку, що мають кредитний характер, визначений Положенням про порядок формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затвердженим постановою Правління НБУ від 06.07.2000 р. № 279. Спеціальні резерви створюються для відшкодування можливих збитків від втрат активів за рахунок витрат банку. Як правило, банки здійснюють оцінку кредитного портфеля та формують резерви щомісячно в останній робочий день місяця. Оскільки методика оцінки категорії кредитної операції та процедура створення резерву чітко визначені вказаним нормативним документом НБУ, формування резервів за кредитами, наданими суб'єктам малого бізнесу, не має певних відмінностей чи особливостей.

Визначення категорії кредитної операції передбачає оцінку фінансового стану позичальника, забезпечення за позикою та стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості за основним боргом і відсотків за ним. Оцінка фінансового стану позичальника – суб'єкта малого бізнесу – здійснюється за даними його балансу та звіту про фінансові результати. Показники вказаних форм звітності оцінюються в динаміці. Клас позичальника відображає комплексну оцінку його фінансового стану та рівня забезпечення наданої позики. Коефіцієнт резервування є чітко визначеним для кожної категорії кредитної операції. Він являє собою кількісну оцінку рівня кредитного ризику наданих позик.

Процедура створення резерву передбачає формування спеціальних резервних фондів, призначених для покриття втрат за

непогашеною кредитною заборгованістю та несплаченими в строк процентами за позикою. Резерв формується шляхом віднесення відповідних сум на витрати банку. Вказаний підхід дає змогу обліковувати кредитні ризики в момент їх виникнення і таким чином активізувати роботу банку з їх усунення чи мінімізації. На нашу думку, створення резервів є дієвим методом управління ризиками при кредитуванні суб'єктів малого бізнесу, оскільки, як зазначалося вище, процедура формування резерву передбачає зменшення на відповідну суму фінансового результату діяльності банку, а значить спонукає банк до постійного моніторингу кредиту і життя відповідних заходів запобігання ризику.

Диверсифікація є універсальним і відносно менш витратомістким методом зниження портфельного кредитного ризику. Напрями диверсифікації кредитів наданих малим підприємствам та фізичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності, загалом, не відрізняються від традиційних напрямків диверсифікації кредитного портфеля банку. Вони передбачають диверсифікацію за видами діяльності та галузями; за розмірами, термінами і видами відсоткових ставок; за способами забезпечення тощо. На нашу думку, важливим чинником щодо диверсифікації портфеля кредитів, наданих суб'єктам малого бізнесу, є “глибина” диверсифікації (оптимальна кількість кредитних вкладень диверсифікованих за різними напрямками), яка передбачає розробку алгоритму проведення диверсифікації кредитного портфеля банку. Проблеми диверсифікації кредитного портфелю досліджуються в низці наукових праць [1; 2].

Алгоритм диверсифікації повинен враховувати ті критерії, що характеризують стан портфеля кредитів, наданих малим підприємствам та фізичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності, зокрема, рівень дохідності кредитних

операцій $D_{\text{опт}}$; прийнятний рівень ризику $P_{\text{опт}}$; максимальну суму кредиту $S_{\text{макс}}$; кількість кредитних операцій – n . Основна мета диверсифікації портфеля кредитів, наданих суб'єктам малого бізнесу, полягає в формуванні такого набору позик, який би дав змогу забезпечити оптимальне співвідношення між дохідністю і ризиковістю.

Якщо банк кредитує n позичальників та кожному позичальнику надається кредит S_i ($i = 1, n$), то кількісно обсяг кредитного портфеля можна розрахувати за формулою:

$$S = \sum_{i=1}^n S_i. \quad (1)$$

Дана формула не враховує напрями диверсифікації кредитного портфеля, проте вона кількісно характеризує стан портфеля кредитів, наданих суб'єктам малого бізнесу. Виходячи з формули (1), диверсифікація може здійснюватися шляхом зміни кількості постачальників n і розміру кредитів S_i .

Процентний дохід банку від i -ї кредитної операції визначається за такою формулою:

$$D_{ni} = S_i t_i d_i,$$

де S_i – сума кредиту; t_i – термін кредиту і d_i – процентна ставка за кредитом приведена до одиниці часу. Що стосується комісійного доходу від i -ї операції, то він буде рівний певній величині комісійних, яку отримує банк як плату за здійснену кредитну операцію – D_{ki} . Отже, дохідність портфеля кредитів можна визначити за формулою:

$$D = \sum_{i=1}^n S_i t_i d_i + \sum_{i=1}^n D_{ki}.$$

Оскільки найбільшу питому вагу в складі доходів банку від кредитних операцій займає процентний дохід, то дохідність портфеля кредитів пропорційна

$\sum_{i=1}^n S_i$, при сталих значеннях t_i і d_i , тому зменшувати $\sum_{i=1}^n S_i$ банку не вигідно. “Глиби-

на” диверсифікації, таким чином, може бути збільшена за рахунок n .

Будь-яка кредитна операція підлягає ризику, який характеризується ймовірністю неповернення кредиту і плати за користування ним p . У випадку повного виконання позичальником умов кредитної угоди, ймовірність p_i не підтверджується і дохід банку буде максимальним. Проте результат кожної кредитної угоди носить випадковий характер і характеризується можливою втратою основного боргу і відсотків за ним x_i .

Якщо припустити, що кредитні угоди укладаються на одну і ту ж суму та мають однаковий ризик y_p , то його можна визначити за формулою [2, 45]:

$$\sigma_p = \left(\frac{1}{n^2} \sum_{j=1}^n \sigma_j^2 \right)^{\frac{1}{2}} = \frac{1}{n} \left(\sum_{j=1}^n \sigma_j^2 \right)^{\frac{1}{2}}$$

Нехай $\sigma = \max_i \sigma_x^i$, тоді

$$\sigma_p \leq \frac{1}{n} \left(\sum \sigma^{-2} \right)^{\frac{1}{2}} = \frac{1}{n} (n \sigma^{-2})^{\frac{1}{2}} = \frac{\sigma}{\sqrt{n}}. \quad (2)$$

Співвідношення 2 показує, що збільшення “глибини” диверсифікації (зростання n) знижує ризик портфеля. Вказаний висновок, на нашу думку, є особливо важливим щодо портфеля кредитів, наданих суб'єктам малого бізнесу. Теоретично ризик портфеля кредитів при $n \rightarrow \infty$ наближається до нуля. Виходячи з формули (1) формально при $n \rightarrow \infty$ $S_i \rightarrow \infty$. Зрозуміло, що таке твердження є чисто теоретичним. На практиці розмір кредиту S_i визначається потребою позичальника в позикових коштах та узгоджується позичальником і банком в процесі структуризації кредиту. Величина n визначається як розміром кредиту S_i , так і обсягом кредитних ресурсів банку S_0 , оскільки величина кредитного портфеля $S \leq S_0$.

Відмінною особливістю технології кредитування суб'єктів малого бізнесу є те, що банк, як правило, обмежує максимальний розмір кредитів, що надаються

окремим категоріям позичальників. Обмеження здійснюються за видами діяльності (бізнесами), організаційно-правовими формами господарювання (мікро-, мале підприємство, фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності) тощо. Обґрунтоване обмеження величини кредиту S_i дасть змогу знайти оптимальне значення n , яке забезпечить рівень диверсифікації кредитного портфеля достатній для мінімізації портфельного ризику.

Діюча практика надання кредитів позичальникам – суб'єктам малого бізнесу, передбачає кредитування “за залишком” – в межах наявних кредитних ресурсів в міру надходження заявок від потенційних позичальників. При даній технології кредитування важко говорити про реалізацію принципу диверсифікації кредитного портфеля. За таких обставин, на нашу думку, диверсифікація може бути реалізована шляхом обмеження максимального розміру кредиту для окремих груп позичальників, що призведе, відповідно, поперше, до розподілу портфеля кредитів між окремими групами i , по-друге, до зростання значення n в розрізі вказаних груп.

І. Бушуєва та В. Дем'яненко запропонували алгоритм диверсифікації кредитних вкладень банку, побудований на основі моніторингу характеристик кредитних операцій, що виконується щоразу при формуванні кредитної угоди. Укладанню чергової угоди передують перевірка виконання умов диверсифікації шляхом розрахунку та оцінки основних характеристик угоди, співставлення рівня кредитного ризику та дохідності позики. Щодо кредитів, що надаються суб'єктам малого бізнесу, на нашу думку, в процесі перевірки основних характеристик угоди необхідно перевірити виконання такої умови:

$$S_i \leq S_{\max},$$

де $S_{\max}$ – максимальна сума кредиту для даної категорії позичальників;

S_i – сума позики за даною кредитною угодою.

Таким чином, здійснюючи регулярний і продуманий моніторинг стану кожного кредиту, виданого суб'єкту малого бізнесу, і кредитного портфеля в цілому, а також забезпечуючи своєчасну реалізацію заходів щодо регулювання ризиковості, банк має змогу утримувати ризик неповернення основного боргу і відсотків з нього в тих рамках, які встановлені кредитною політикою.

Ефективне регулювання кредитних ризиків при здійсненні банками операцій кредитного характеру сприяє як стабілізації й розвитку економіки держави в цілому, так і підвищенню економічної ефективності кредитної діяльності банківських установ зокрема. Тому, з метою оптимізації ризиковості кредитування, доцільно здійснювати впровадження у вітчизняну банківську практику адекватних методик оцінки та регулювання кредитних ризиків. Їх застосування та подальше удосконалення сприятиме не тільки зростанню надійності функціонування і прибутковості банку, але й покращенню найважливіших показників діяльності вітчизняної банківської системи загалом.

Література

1. Галіцин В. К., Бушуєва І. В. *Система управління кредитними ризиками комерційного банку: Монографія*. – К.: Науковий світ, 2000. – 251 с.
2. Бушуєва І., Дем'яненко В. *Алгоритм диверсифікації кредитів комерційного банку // Банківська справа*. – 2002. – № 2. – С. 42–47.
3. Примостка Л. О. *Кредитний ризик банку: проблеми оцінювання та управління // Фінанси України*. – 2004. – № 8. – С. 118–125.